

"בימים ההם בזמן הזה"

כנס מורשת מודיעין וחנוכה ה-7

ע"ש פרופ' יאיר פרג ז"ל

דברי הכנס השביעי

כל הזכויות שמורות
אין להעיק ללא רשות המחברים

הפקה: תחום תרבות ואירועים בעיריית מודיעין מכבים רעות

האדם הקדמון באזור מודיעין פולינה ספיבק, רשות העתיקות

ההרצאה תתמקד בסקירת האתרים הפרהיסטוריים מהתקופה הנאוליתית הקדם-קרמית א' שנחשפו בתחומי העיר מודיעין.

במהלך התקופה הנאוליתית התחולל אחד השינויים החשובים בתולדות האנושות: ראשית החקלאות. אורח החיים הקודם, שנמשך מעל לשני מיליון שנה והתאפיין בקבוצות של נוודים וציידים/לקטים, הוחלף במהלך התקופה הנאוליתית בהתיישבות קבע שכלכלתה התבססה על חקלאות וביית בעלי חיים. תהליך זה הביא לשינויים בכל דפוסי ההתנהגות האנושית.

השלב הראשון של התקופה — הנאולית הקדם-קרמי א' — מוכר מאתרים מעטים למדי. הבולטים שבהם מרוכזים סביב ים המלח, במדבר יהודה, בכרמל ובמודיעין. כפרים בני התקופה התאפיינו בבתי מגורים שמתארם מעוגל ובהם אזורים להכנת מזון. כלי העבודה נעשו מצור וכללו שלושה טיפוסים עיקריים: ראשי חצים לציד, להבי מגל לקציר וגרזנים לעבודה.

בתחומי העיר מודיעין תועדו כעשרה אתרים שתוארכו על סמך הממצא לתקופה הנאוליתית הקדם-קרמית א' — שישה מהם נחפרו. ניתוח הממצא החומרי מחפירות אלה מאפשר להגדיר כמה מאפיינים ייחודיים:

- באף אחד מהאתרים לא נמצאו שרידים של בתי מגורים;
 - כולם ממוקמים על גבעות טרשיות שטוחות;
 - כולם נפגעו קשה מתהליכים פוסט-הרבדתיים;
- מכלולי הצור של כולם מתאפיינים באחוזים גבוהים של גרזנים ממגוון סוגים, ואילו ראשי החצים ולהבי המגל מיוצגים בהם בפריטים אחדים או שהם חסרים.

אופיים המיוחד של אתרי התקופה הנאוליתית הקדם-קרמית א' באזור מודיעין מעלה שאלות מחקר רבות. בעקבותיהן הועלו בשנים האחרונות רעיונות חדשים ומהפכניים. עם זאת, עדיין רב הנסתר על הגלוי.

חיפשת – מצאת": הסקר הארכיאולוגי במודיעין.

רונית לופו, רשות העתיקות

הרצאה זו עוסקת בהיבטים שונים של הסקר הארכיאולוגי כפי שהם מתבטאים בעבודות שנעשו באזור מודיעין.

סקרים הם הכלי הראשוני שבהם משתמש הארכיאולוג כדי להעריך את מידת השתרעותן של העתיקות בשטח נתון. הסקר מספק מידע ראשוני על אופי השרידים הפזורים בשטח, — לדוגמה, אזור מיושב, המאופיין במבנים, או שטח חקלאי, המאופיין במתקנים ובקירות שדה — וכן מידע על התקופות השונות המיוצגות באתר. תוצאות הסקר מסייעות למגוון גורמים, מהיסטוריונים וארכיאולוגים, המעבדים את הנתונים לצורכי מחקר, ועד ליזמים וגופי פיתוח, המנצלים את המידע כדי לתכנן טוב יותר את מתאר השטח המיועד לפיתוח, כמו גם את התקציבים ואת היקף ההשקעות. די להזכיר שטחים המוצאים מתכנון בשל גילוייו של ממצא חשוב כדי להבהיר את חשיבות הנושא.

אזור מודיעין, המיושב מזה יותר מ-5000 שנה מספק עניין לשוחרי העבר זה שנים רבות. הדבר עולה מאזכורים של אתרים בעיר ובסביבתה במקורות ההיסטוריים ובסקרים ובחפירות שהתנהלו באזור מזה מאות שנים. הכרתם של גורמי הפיתוח בעיר, ובראשם העירייה והחברה הכלכלית, בחשיבותה של העיר מבחינה היסטורית וארכיאולוגית ניכרת בפעילות הענפה של הסקרים והחפירות הארכיאולוגיות המתנהלות בשטחה, ובעיקר באזורים שהוקצו לשימור ולתצוגה ברחבי העיר.

סיפורו של חלוץ במודיעין

זהר ברעם, הכפר החשמונאי

לפני 35 שנה שימשתי מנהל המחלקה לפיתוח תיירות ותעשייה קלה ושירותים באילת. בעבודתי הבחנתי כי המשקיעים התעניינו בהקמת בתי מלון ונמנעו מלהשקיע באטרקציות שחסרונן מורגש שם גם היום. לאחר כמה שנות עבודה פוריות בעיר הדרומית, שבמהלכן הקמתי את אזור התעשייה הקלה והשתתפתי בהקמת אתרי התיירות, גמלה בלבי ההחלטה לפנות לדרך חדשה ולהקים כפר תנ"כי, גלילי או חשמונאי, זאת על פי חבל הארץ שאתיישב בו. לאחר חיפושים ובדיקות בחרתי במודיעין. בשנת 1978 נתקבלנו כמשפחה לחברות במושב שילת כתיירנים, בעוד שהיתר היו חקלאים ותעשיינים. קיבלנו את כל האישורים ממוסדות התכנון והתחלנו בהקמת הכפר החשמונאי על חלק קטן מהגבעה בתל שילת. הקמנו "קטורון" — מוזיאון קטור שמוצגיו מוצגים ביחס נכון זה לזה ובגודל אמתי — כך שהגורן, למשל, נמצאת ממזרח לבית המגורים כדי לשמור על איכות הסביבה כפי שזו נשמרה גם בעת העתיקה. למעשה, היינו הראשונים במדינת ישראל שבנו מוזיאון שכזה,

ואחריו קמו רבים אחרים בכל חלקי הארץ. נרשמתי ללימודים במכון אבשלום יחד עם אשתי המנוחה נעמי. לימודי היו בדגש על התרבות החומרית העתיקה, מדע שנלמד מפי הפרופסור שמואל אביצור ז"ל. בד בבד סיירתי בכפרים סורים נטושים ברמת הגולן, שם היו בתים מימי המשנה והתלמוד, בחורבות ביהודה ושומרון, קראתי בשקיקה דוחות ארכיאולוגיים שהתייחסו לשלהי ימי הבית השני וספרות מקצועית מתאימה וערכתי סיורים רבים בכפרים הערביים הקרובים לשילת, שהיו באותה עת, בתחילת שנות ה-80 למאה ה', כמו כמוסת זמן: ללא כוח חשמל, עבודה בשרירים ביולוגיים של אדם ובהמה, שאיבת מים מבורות ועבודה חקלאית על פי עונות השנה. תוך כדי כך, רכשנו ממקורות שונים כלים ומתקנים, כמו כלי נפח שהיו של מרדכי שמחוני ז"ל מקבוצת גבע, מפוח לחרש ברזל מלוקסור, נולים לאריגה, רחיים ממישהו שפינה מחסן במקום שבו נבנה לימים דיזנגוף סנטר, עריבה, מורגים ורחיים מטורקיה. הרבה פריטים רכשנו מהכפריים הערביים ובחנויות לעתיקות של הדרוזים. אבנים קניתי מערבים בסביבה הקרובה, שפינו חורבות בבעלותם ובנו בתי מגורים במקומם וגם בתי בד. כמו כן, רכשתי כלי דגן: מגלי קציר, מורגים, מזרים, כברות ואבני רחיים — חלק מהם מיוצרים גם כיום ומשמשים בחקלאות המסורתית, והם נמכרים בגדה המערבית, למשל בחנות המתמחה בעניין באל-בירה וכן במרכז רמאללה. קניתי עשרות פטישים, מחרשות עץ, בגדים וכלי עבודה בשוק הפשפשים וברגים לבית בד מגזעי תמרים. למעשה, קניתי הכול. לפעמים מצאתי דברים מדהימים, כמו סדן טורקי ענק ששוקל רבע טון. הייתי מגיע לכפר עם הגי'פ הקטן, הירוק, שלי ומנהל מו"מ וויכוחים של שעות במרכז הכפר. היו אנשים, כמו מרדכי שמחוני ז"ל מגבע, שנתן לי, ללא תמורה, מלקחיים שיצר במו ידיו. למזלי הרב, היו לרשותי עשר שנים כאלה. לאחר מכן פרצה האינתיפאדה בשנת 1988, והבנתי שהמציאות השתנתה והמשכתי לקנות דרך שליחים כפי שאני נוהג כיום.

אפשר לומר שהכפר החשמונאי נבנה אט-אט, ולמעשה תהליך בנייתו נמשך גם כיום. באותן שנים (עוד לפני כביש 443), עברו לעתים ימים רבים ורכב לא נראה על הכביש. הייתי הישראלי היחיד על גבעה בין הרי ירושלים המערביים ולוד. הרגשה באמת מיוחדת, ואם מותר לומר פנטסטית, כאילו אין משמעות לזמן. כמו הפנטסיה שחוזה מי שמסתובב במרחבי הנגב ובסיני.

חלוקת העבודה ביני לבין נעמי ז"ל הייתה כזו, שהיא עמדה בקשר עם המורות ופיתחה תכניות הדרכה, ואילו אני פיתחתי את הכפר. בהדרכות עבדנו שנינו בליווי צוות מדריכים. לא אחטא לאמת באומרי שכעשרה צוותי מדריכים עברו דרכנו והמשיכו בחייהם, חלקם הפכו למדריכים בפרויקטים מתחרים, ואין לי שום בעיה עם זה.

בשנים הראשונות ביצענו עם התלמידים עבודות עונתיות, כגון מסיק זיתים, דריכת ענבים, אריית תאנים וקציר חיטים, והוספנו אפיית פיתות בטאבון, חליטת תה מזוטא לבנה, הכנת לבני טיט, טביעת מטבעות, טוויה בפלך והאכלת חמורים בעשב. בשנים האחרונות אנו ממשיכים בפעילויות העונתיות, אך הוספנו יצירת פסיפסים, שקיות צמחי מרפא, כתיבה בקולמוסים, יצירת כדים וכלי צור. את אפיית הפיתות הורדנו מקוצר זמן.

לשמחתנו, כבר מתחילת דרכנו בהפעלת המקום בחנוכה תשל"ט (1979) הגיעו מדי יום עשרות אוטובוסים לביקור ולפעילות. משלא נמצא מקום, הם הופנו ליתר חודשי השנה, וכך נוצרה לנו עבודה רציפה לכל עונת הלימודים. ידענו לקבל גם אוכלוסיות נוספות, לרבות תיירים, חיילים, גמלאים, קיבוצים, פרויקט תהיל"ה ועולים חדשים. מאז ההקמה בשנת 1979 ועד לשנת 2000 עברו דרכנו יותר ממיליון תלמידים. כלומר, צעירים רבים בישראל של היום היו בכפרנו בילדותם. השכלנו להנחיל את הערך התרבותי של מורשת המקבים ואת תרבות חקלאות המדרגות לילדי חדרי המדרגות. מעולם לא התווכחנו עם מי שחשב שהוא יודע יותר... החל משנת 1985 צצו יוזמות התיישבות במזרח מודיעין. מצאתי עצמי "נאלץ" לכתוב חוברות ומאמרים מקצועיים כי לא היה דבר כתוב כדי להגן על האתרים באזור. ברבות הימים הם קובצו לספר: "בתוכי מודיעין— חקר צפונות ארץ המקבים ומורשתם". יצוין כי מקימי העיר, החל משנת 1991, בהחלט התייחסו בעניין להערותיי ויישמו אותן, כמו שימור האתרים ההיקפיים שסובבים את מודיעין.

בשנת 2000 השתנה המצב באחת: נעמי רעיתי האהובה והמסורה נפטרה לאחר שמחלה איומה כילתה אותה כליל. היא עבדה עד חצי שנה לפני פטירתה. מההדרכה האחרונה לקחתי אותה בידי לבית כי לא היה לה יותר כוח ללכת. בסוף אותה שנה בספטמבר פרצה האינתיפאדה השנייה, ומשרד החינוך הגדיר את אזורנו מסוכן. שלוש שנים נדרשו כדי להיחלץ מהתווית הלא-מוצדקת הזאת. חלק מהתאוששות נבע מכך, שידעתי לקבל אוכלוסיות אחרות: ימי הולדת לילדי מודיעין בסגנון עתיק, מלווה בסיור לימודי, מבצע בר-מצווה לתיירים יהודים מארה"ב, שכלל את מצדה, הכותל והכפר החשמונאי, הגברת צילום סרטים היסטוריים ודתיים באתר, המחזת "מתתיהו מספר" בחנוכה ועוד. כך שרדתי וקיימתי את כפרי ולא מסרתי את הזכויות לאף אחד. אם רעבתי, זה היה ענייני הפרטי. הוספנו הצגות רבות לתוכן הלימודי במהלך הסיור, יוזמה שהוכתרה בהצלחה רבה. בשנים האחרונות פיתחתי גם את החלק המזרחי של הכפר החשמונאי ויצרתי ארבעה אתרי משנה מוגדרים וצמודים זה לזה: נווה-מדבר, הכפר הנאוליתי (הכפר של נוח), הכפר החשמונאי והפארק הארכיאולוגי. קל למטיילים לנוע ביניהם ויש חוברת הסבר מתאימה. כך נתקבל כפר מכונס לעומת החווה שבה התחלנו, וכמעט מבלי משים, עברתי את השלבים

בפיתוח הכפר כמו בעת העתיקה. למעשה, כיום זהו מכלול של שחזורים שמשלימים זה את זה ויוצרים יחד ערך תרבותי ייחודי, לדעתי ללא תחליף. השנים חלפו, ואינני אותו צעיר שהתיישב כאן. לכן, מיניתי רשמית את בתי נועה ליורשת, והיא ממשיכה את דרכנו, דרך שבה החלה בעודה יונקת בעת שנסעה איתי ועם נעמי ללמוד אצל פרופסור שמואל אביצור ז"ל ולכפרים הערביים ללמוד את אורחותיהם. עד היום הם רואים בה מישהי משלהם. לשמחתי, נועה תמשיך לקיים אידיאולוגית את הכפר החשמונאי במתכונת שנעמי ואני יצרנו. אני יודע כי יש טוענים שאנו משפחה מוזרה ומה לנו לקחת על עצמנו פרויקט לאומי ועדיף להתעשר בקלות מרווחי נדל"ן. אולם, לאחרונה קמו שוב ברחבי העולם מדינות ואנשים שמערערים על זכותנו הטבעית להתקיים כעם חופשי בארצו, והכפר החשמונאי הוא אחת ההוכחות ההיסטוריות לשורשינו העמוקים בארץ גם בימי הבית השני. עם זאת, ברור לי כיום, אחרי הרבה שנים קשות כלכלית, שיש לפתח חלק מסחרי באתר, אולי שוק חשמונאי, כדי לממן מהכנסתו את לב-תמצית הכפר שעיקרו בשחזור. אבל זו דרכנו, ואנו מאושרים שנפלה בידינו הזכות להחיות את מורשת המקבים ולהנחיל המקבים רבים לאורה. הנכם מוזמנים לבקר בכפרי במהלך חג החנוכה וגם לאחריו. ברוכים תהיו.

באנו חושך לגרש: על הצבא החשמונאי וההלניסטי ד"ר גיא שטיבל, האוניברסיטה העברית

מרבית האירועים הנקשרים בחנוכה ובמרידת החשמונאים קשורים קשר הדוק להיבט הצבאי; ואולם, דווקא היבט זה הוא בין המוכרים פחות במחקר הארכיאולוגי של התקופה. בהרצאה נבחן מה היה מראה דמותם של לוחמי יהודה המקבי ומה החשיבות של תיעוד חוש ההומור של החיילים היוונים. ננסה לענות מדוע יש להיזהר מפילים ואיך קיבלנו תשובות לכל הקושיות הללו דווקא הודות לעז סוררת אחת?

שוד העתיקות באזור מודיעין גיא פיטוסי, רשות העתיקות

במדינת ישראל מוכרים כ-30,000 אתרי עתיקות, האוצרים בחובם מידע על אלפי שנות התפתחות ויצירה של התרבות האנושית. רוב אתרי עתיקות נמצאים בשטחים פתוחים, באתרים שאין בהם שמירה, גידור או שילוט, וככאלה הם נגישים לכול. אתרי העתיקות הם משאב בלתי מתחדש, וכל חפירה לא-מבוקרת בהם משמידה עדויות היסטוריות ותרבותיות, שאי אפשר לשחזרן. מדי שנה נפגעים מאות אתרים משודדים וממחפשי אוצרות, החופרים

בהם במטרה לגלות עתיקות יקרות-ערך לצורכי מסחר ואספנות. פעולת השודדים מדלדלת את משאבי העתיקות הלאומיים ומוחקת דפים שלמים של היסטוריה אנושית ותרבותית. בעוד אנשי המחקר וכלל הציבור רואים בעתיקות נכסי תרבות יקרי-ערך השייכים לכלל, אחרים סוחרים בהן למען בצע כסף. בישראל פועל שוק עתיקות מפותח משום שבמדינה מותר המסחר בעתיקות על פי חוק.

בישראל פועלת מערכת משומנת, המזינה והמפעילה את שוק העתיקות. בתחתית המדרג פועלים עשרות "חופרים", המאורגנים בחוליות המונות חמישה עד עשרה אנשים. אלה יוצאים באישון לילה מהכפרים שמעבר לקו הירוק, בייחוד מאלה שבאזור שפלת יהודה. החוליות חודרות לשטח ישראל עם כלי חפירה וציוד משוכלל לגילוי מתכות, ומבצעות חפירות לא-חוקיות לגילוי עתיקות. ה"חופרים" פורצים, הורסים ובוזזים את כל הנקרה בדרכם ומותירים אחריהם נזקים בלתי הפיכים. האתרים המועדפים לביזה ולהרס הם בעיקר אתרי יישוב וקבורה יהודיים מימי הבית השני, שנמצאים בהם מטבעות נדירים מימי המרידות ברומאים, שערכם רב בשוק העתיקות הבין-לאומי.

היחידה למניעת שוד עתיקות של רשות העתיקות נמצאת בחזית המאבק בשוד ובשודדי העתיקות, במתווכים ובסוחרים הבלתי-מורשים. יחידה זו, שכל אנשיה קצינים במילואים ביחידות השדה, עובדת בכל ימות השנה, תוך שימוש בשיטות ובטכניקות עבודה מיוחדות. לאנשיה סמכות לעצור חשודים, לנהל חקירות ולבצע חיפושים. אנשי היחידה נעזרים בסיוענים, במקורות מודיעין ובגופי אכיפה ממלכתיים לביצוע משימותיהם. לרשות העתיקות מחלקת תביעות, המגישה כתבי אישום נגד החשודים. מדי שנה נתפסים בעבירות שוד עתיקות מאות חשודים, רובם נשפטים, מורשעים ונידונים לתקופות מאסר או נקנסים בקנסות כספיים. היות שאזור מודיעין רווי אתרי עתיקות שערכם ההיסטורי רב, לרבות אתרים מימי הבית השני, האזור נגוע בתופעת שוד העתיקות באופן מיוחד. ההרצאה תתמקד במלחמה ללא פשרות של רשות העתיקות כנגד התופעה.

שימור עתיקות באום אל-עומדאן ופסיפס לוד

אדר' יערה שאלתיאל, רשות העתיקות

אום אל עומדאן

האתר הוא חלק מכפר יהודי, המתפרש על שטח של כ-25 דונם, בפאתיה הדרומיים של העיר מודיעין. הכפר נוסד בתקופה ההלניסטית הקדם-חשמונאית (המאה ה' לפנה"ס) והמשיך להתקיים ברציפות עד למאה ה' לסה"נ. ממצאי הכפר מקיפים ומציגים את כל תחומי החיים, החל ממבני המגורים, מערכת הסמטות ומבנה הציבור הייחודי — **בית**

הכנסת. כן נתגלו מתקנים רבים, אחד מהם זוהה כמקווה טהרה, ובית מרחץ. אום אל-עומדאן הוא אחד האתרים היחידים באזור שבוצעו בו חפירות ארכיאולוגיות נרחבות ושיטתיות. החפירות התנהלו בשנים 2000–2001 מטעם רשות העתיקות, בראשותם של הארכיאולוגים אלכסנדר און, שולמית וקסלר-בדולח, יהודה רפואנו וצח קניאס.

בית הכנסת באתר הוא אחד משבעה בתי כנסת בלבד אשר נחשפו בארץ ומיוחסים לימי הבית השני. כשמו כן הוא, והוא שימש מקום לכינוס הקהילה לצרכים חילוניים ודתיים כאחד. בתי הכנסת שהתקיימו בימים שבית המקדש היה קיים היו חוליה מקשרת ראשונה במעלה במעבר שבין ימי הפולחן בבית המקדש לימים שלאחר חורבנו, אז עברה הפעילות הדתית, רובה ככולה, לבתי הכנסת. התכנון המוצע תואם את הידע הארכיאולוגי ואת ערכי בית הכנסת. ההתערבות בשרידים תהיה מזערית ותדגיש את ייעודו של בית הכנסת כמקום להתכנסות הקהילה סביב מוקד משותף העוסק בטקסט ובנושאים מופשטים. תכנון, שימור ופיתוח האתר מוצעים בשלבים ובשיתוף עם הקהילה ובדגש על פעילות חינוכית עם ילדי מודיעין.

פסיפס לוד

לפני 13 שנה נתגלה בלוד אחד הפסיפסים היפים שנראו בארץ, אך הוא כוסה מחוסר תקציב. כעת מבצעת רשות העתיקות, בשיתוף עם עיריית לוד ובמימון קרן לאון לוי וקרן ג'רום לוי, עבודות לשימור הפסיפס והכנתו לתצוגה למבקרים.

רצפת הפסיפס, מהמפוארות ומהמרשימות שהתגלו בישראל, נחשפה בשנת 1996. הפסיפס (180 מ"ר) מתוארך לתקופה הרומית (סוף המאה הג' עד תחילת המאה הד' לסה"נ). הוא נדיר ביופיו ובאיכותו, והשתמרותו יוצאת דופן. הפסיפס מורכב מ'שטיחים' צבעוניים שמתוארים בהם בפירוט יונקים, ציפורים, דגים, מיני צמחים וכלי השיט והמסחר הימי שהיו בשימוש באותה תקופה.

עם השלמת החישוב, הפסיפס הוצא מהאתר למעבדת השימור של רשות העתיקות בירושלים. תהליך השימור יארך חודשים ארוכים, ובמהלכם נשלח קטע מהפסיפס לתצוגה במוזיאון המטרופוליטן בניו יורק. בפרק זמן זה יקודמו עבודות התכנון ויוקם מרכז מבקרים. בסופן, יוחזר הפסיפס למקומו, והאתר ייפתח לקהל במסגרת תכנית כוללת להפיכת העיר לוד למוקד תיירות.

מבט מעבר לגדר - הארכיאולוגיה של ארץ בנימין

בנימין הר-אבן, קמ"ט ארכיאולוגיה

ארץ בנימין היא מאזוריה ההיסטוריים החשובים של ארץ ישראל. כאן נרשמו הפרקים המרכזיים בתולדות העם, וכאן התגבשה המורשת הדתית, המדינית והלאומית של האומה היהודית לדורותיה. בתחומי האזור תועדו בחפירות ובסקרים, שנערכו מטעם יחידת קמ"ט ארכיאולוגיה, מאות אתרים ארכיאולוגיים מכל התקופות, המספרים את סיפורה של ארץ בנימין בפרט ושל ארץ ישראל בכלל.

עדויות ראשונות להתיישבות באזור נתגלו כבר בתקופה הפרהיסטורית, לפני כ-20,000 שנה במערת שוקבה אשר בוואדי נטוף.

בתקופת הברונזה הקדומה (3200–2200 לפנה"ס), עם תחילת התרבות העירונית, מתפתחים ערי מדינה וכפרים, ובראשן תל העי, ההופכת לעיר המדינה הראשית של ההר המרכזי כולו ולצדה מתקיימות ערים קטנות יותר, דוגמת תל פרה, תל גבעון, וחר-א-ראס. בתקופת הברונזה התיכונה (2000–1600 לפנה"ס), מתאפיין האזור בגל יישובי גדול נוסף, שבמהלכו נוסדים ערים חדשות, דוגמת תל שילה ובית אל, וכמובן ירושלים, שהופכת לעיר המדינה המרכזית בחבל בנימין, לצדן של חברון ושכם.

בתקופת הברזל (1200–530 לפנה"ס), עם התנחלות שבטי ישראל, נשטף האזור בגל גדול של התיישבות, הניכר בעשרות אתרי התנחלות. גל יישובי זה הביא להתפתחות הלאום היהודי ולכינון ממלכות ישראל ויהודה על עריהן החשובות, דוגמת גבעון, גבע בנימין, המצפה, הכפירה וירושלים, ההופכת בידי דויד לבירת הממלכה המאוחדת. עם חורבן הבית הראשון והרס ממלכת יהודה נותר עיקר היישוב היהודי בתחומי חבל בנימין, ואליו חוזרים הגולים בימי שיבת ציון ומניחים את היסודות לכינונה של פחוות יהודה האוטונומית.

עם בנייתו של בית המקדש השני, החלה התאוששות ביישוב היהודי באזור בנימין, עד אשר הוא מגיע לשיאו בתקופה ההלניסטית והאזור הופך למרכז היישוב היהודי בארץ. מכאן פורץ מרד המקבים, המביא לכינונה של הממלכה החשמונאית. בימי הבית השני נמצא היישוב בבנימין בשיא פריחתו: מאות יישובים וכפרים יהודיים נוסדים. היישובים גדולים ומבוססים, ובהם עשרות בתי מגורים. במרכזו של כל יישוב ניצב בית כנסת מקומי, דוגמת זה שנחשף בקריית ספר. כאן ישבו מרבית הכהנים אשר שמשו בבית המקדש, וכאן גם נחשפה לאחרונה אחוזת בית של משפחת הכהונה הגדולה ששירתה בבית המקדש ערב חורבן הבית.

בעקבות המרד הגדול והרס בית המקדש בשנת 70 לסה"נ, נפגע מאוד גם היישוב בארץ בנימין, אולם, הוא לא חרב לחלוטין. חורבנו הסופי של היישוב התרחש בעקבות מרד בר כוכבא. במהלך דיוכי המרד, הרסו הרומאים בשיטתיות יישוב אחר יישוב והגלו את התושבים.

עדויות לחורבן אפשר למצוא כמעט בכל אתר יישוב בן התקופה, שנערכו בו חפירות ארכיאולוגיות.

התחדשות היישוב בארץ בנימין בתקופה הביזנטית מבשרת את תחילתה של תקופה חדשה בתולדות האזור ובארץ ישראל בכלל – עליית הנצרות. מאות יישובים חדשים נוסדים, ובהם אוכלוסייה חדשה, שדתה הדת הנוצרית. בכל יישוב כמעט נבנו כנסיות ששימשו את תושבי המקום. בחפירות ארכיאולוגיות שנערכו בבנימין נחשפו עשרות כנסיות, ובהן נתגלו רצפות פסיפס מרהיבות, דוגמת הכנסיות בשילה, בבית סילה, במכבים ובדיר דיקלה.

בתקופה האסלאמית החל תהליך של התנוונות היישוב, כחלק מתהליך המדבור העובר על ארץ ישראל כולה. תהליך זה מגיע לשיאו בימי הביניים, עת מונחים היסודות של המפה היישובית של הדורות האחרונים.

שלטון החשמונאים: מבט דרך המטבעות

ד"ר דני שיאון, רשות העתיקות

מטבעות החשמונאים מאפשרים לנו הצצה אל עולמם של החשמונאים באופן לא שגרתי. החשמונאים טבעו מטבעות ברונזה בלבד, מסיבה שאיננה ברורה לגמרי עד היום. על המטבעות מופיעים שמות השליטים, כמו בעולם ההלניסטי שסביבם, אבל בכתב העברי של ימי הבית הראשון, ועל חלקם גם ביוונית ובארמית. החידוש במטבעות החשמונאים הוא שהם אינם נושאים כל דמות העלולה לפגוע ברגשות היהודים שעבורם הם נטבעו. זאת בניגוד לעולם ההלניסטי שמסביב, שבו נטבע ראש השליט על פני המטבע, כמעט ללא יוצא מן הכלל, ודמות אלילית על גב המטבע.

עד היום אין הסכמה בין החוקרים לגבי כמה שאלות מפתח: מי משליטי בית חשמונאי טבע או לא טבע מטבעות? מיהו יהודה, והאם ניתן הוא גם יהונתן? האם זהו שמו העברי הורקנוס השני או שמו של אלכסנדר ינאי? האם יהונתן טבע מטבעות עם אנטיוכוס השביעי? ומה עם שמעון המקבי?

רוב הדגמים המופיעים על המטבעות לקוחים אמנם ממגוון הדגמים של מטבעות הסלווקים, אבל נוספה להם פרשנות חדשה, המתאימה לעצמאות היהודית החדשה. מבט על תפוצת המטבעות מאפשר להתחקות גם אחרי שאלות היסטוריות אחדות: האם היו יהודים בגליל

לפני שסופח למדינת החשמונאים? האם יהודה אריסטובולוס אכן פעל בצפון כפי שמציין ההיסטוריון יוסף בן מתתיהו? כל זאת ועוד בהרצאה.